

отримано такі відповіді: „Усі говорять російською мовою”, „Немає потреби”, „Звикли говорити російською мовою” і т.п.

Середмістян, у яких є діти, 83% респондентів вважає, що їхні діти повинні засвоїти українську літературну мову в дитинстві. Це підтверджують і дані міськвн, за якими відбувається подальше впровадження української мови як державної в освітні заклади Луганська.

Результати дослідження, відображаючи стан розвитку мови в Луганську, дали можливість, по-перше, показати факт існування усного українського мовлення в Луганську, по-друге, спрогнозувати дві ймовірні моделі дальшого розвитку ММ – українську та російську. Перша дає можливість мовцям залишитися психологічно зорієнтованими на український мовний код, можливо, інші містяни змінять свою зорієнтованість з російського на український мовний код, наслідком чого буде збільшення кількості вживання українських лексем і, водночас, зменшення суржикових виявів в усному мовленні, які відображають мовленнєву культуру містян. За другої моделі відбудуться зворотні процеси, які негативно вплинуть на українське мовлення містян.

Список використаних джерел

1. Залізник Г. М. Мовна ситуація Києва : день сьогоднішній та прийдеший / Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко. – К. : Академія, 2001. – 95 с.
2. Масенко Л. Т. Мова і суспільство : постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К. : КМ Академія, 2004. – 198 с.
3. Національний склад населення Луганської області. – Ч. 1 (за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.). – Луганськ : Держ. ком. стат. України. Луган. обл. упр. стат., 2003. – 128 с.
4. Ставицька Л. Суржик : суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Пульсари, 2007. – С. 31

Summary. In the article the linguistic situation of Lugansk, which has developed over a long period, is considered. The study is based on the methodology of sociolinguistic research. The cooperation of intralinguistic and extralinguistic factors that affect the current state of functioning of the Ukrainian language in Lugansk is shown. Two models of linguistic behavior are predicted.

Key words: language of the city, the language area, language situation, sociolinguistic research, surzhik, linguistic conformism.

УДК 811.161.2

К.Б. Олексій

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ТЕКСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: АВТОР – ТЕКСТ – ЧИТАЧ

Стаття містить обґрунтування діалогічної природи художньої комунікації. Представлено огляд наукових підходів до художньої комунікації, наголошено на ролі мовця та адресата у створенні та сприйнятті художнього тексту. Виокремлено категорії тексту, орієнтовані на мовця та адресата.

Ключові слова: діалогічність, мовець, адресат, художня комунікація.

Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена потребою теоретичного обґрунтування діалогічної сутності художнього тексту та художньої комунікації. Абсолютизація ролі автора як активного суб'єкта мовленнєвої діяльності в художньому тексті нівелює роль адресата, зважаючи на це, необхідно виявити специфіку реалізації чинників мовця та адресата в художній комунікації. Діалогічність текстової взаємодії представлена в низці наукових праць (М. Бахтін, Ю. Кристева, М. Макаров, Т. Плеханова, О. Селіванова та ін.), проте залишається остаточно не розв'язаним питанням саме щодо художнього тексту. Особливо важливою ця наукова проблема постає щодо сучасних українських прозових текстів, у яких яскраво увиразнено як категорію автора, так і категорію читача.

Мета статті – узагальнити наукові погляди і теоретичні підходи до аналізу текстової діалогічності та виявити специфіку діалогічної природи художнього тексту. Мета потребувала розв'язання таких завдань, як: окреслення основних тенденцій дослідження текстової діалогічності, з'ясування ролі мовця та адресата в художньому тексті, характеристика текстових категорій адресантності та адресатності.

Об'єкт дослідження – наукові теорії текстової діалогічності, **предмет** – чинник мовця та адресата в художньому тексті.

Уперше діалогічний характер текстової комунікації був виявлений та описаний російським дослідником М. М. Бахтіним, який розглядав процес створення та сприйняття тексту як своєрідний діалог, як взаємодію автора й адресата-читача: «...слухач, сприймаючи та розуміючи значення (мови) мовлення, одночасно займає стосовно нього активну відповідну позицію... Будь-яке розуміння живого висловлення має активно відповідний характер (хоч ступінь цієї активності може бути різним); будь-яке розуміння має наслідком відповідь і в тій або іншій формі її породжує: слухач стає мовцем («обмін думками»)» [3, 167]. Заявлена в теорії М. М. Бахтіна активна позиція адресата узгоджувалася з його діалогічним підходом, але на той час суперечила загально визнаній керівній ролі мовця-автора, позицію адресата визнавали другорядною, пасивною. Роль автора абсолютизувалася і літературознавцями, і лінгвістами, а наукові розвідки здебільшого висвітлювали проблеми образу автора в тексті, тоді як чинник адресата тривалий час залишався поза увагою.

У лінгвістичних дослідженнях діалогічність художнього тексту розглянуто в межах комунікативно-прагматичного підходу, що набуває актуальності в сучасній науці: В. Г. Борботько навіть виокремлює такий тип дискурсу, як діалогічний [5, 37], а в працях з лінгвістики тексту визначають діалогічність як текстову категорію [13]. Т. Ф. Плеханова, аналізуючи художнє мовлення, наголошує на релевантності «дискурсивно-діалогічного підходу», що «зосереджує увагу на особливостях функціонування тексту як дискурсу в діалогічному, соціокультурному контексті» [11, 9]. У вітчизняній лінгвістиці ідея діалогічності текстової комунікації знайшла відображення в низці праць (див. Т. В. Радзієвська [12], О. М. Назаренко [10], В. В. Шабуніна [16] та ін.). Комплексне втілення текстової діалогічності репрезентовано в монографії О. О. Селіванової «Основы лингвистической теории текста и коммуникации» [12]. Дослідниця розробила «методику діалогічної інтерпретації тексту», що є «сукупністю процедур аналізу тексту як знакового посередника дискурсу з урахуванням екстралінгвістичних чинників текстової комунікації й інтегруючого принципу діалогічності» [14, 533].

Діалогічність як принцип художнього текстотворення детально описаний у монографії Н. В. Кондратенко, присвяченій аналізу модерністських і постмодерністських творів. Дослідниця зазначає, що «принцип діалогічності в художньому дискурсі передбачає настанову на інтерактивну взаємодію на всіх рівнях: автор – текст, читач – текст, автор – читач, текст – текст тощо. Така взаємодія помножує зміст та інтерпретації тексту...» [8, 58]. Цей принцип представлений як засадничий для сучасної художньої прози, що реалізований у суб'єктно-текстовій діалогічності на інтердискурсивності художнього мовлення. Діалогічність у художньому тексті проаналізована та рівні внутрішнього авторського мовлення, діалогу з читачем та внутрішнім адресатом, у позиції метаавтора та на рівні міжтекстової взаємодії.

У комунікативному акті беруть участь два активних учасники – мовець та адресат. Мовець у художньому мовленні віддзеркалює позицію автора, оповідача, персонажа тощо. Завдяки тому, що в художній комунікації позицію мовця ставили в залежність від авторської точки зору та образу автора, адресантність аналізували як розщеплення авторської свідомості. Зважаючи на це, адресантність має такі вияви в тексті, як позиції автора, оповідача, ліричного героя та персонажа, а в текстолінгвістиці прийнято виокремлювати образи наратора (оповідача), автора і ліричного героя [14, 512]. Особливого значення образ автора набуває під час аналізу художнього тексту, що «формується образом автора та його точкою зору на об'єкт зображення» [2, 231], тобто виконує текстотвірну функцію. М. М. Михайлов, аналізуючи образ автора в художньому тексті, стверджує, що це «не стільки реальність, скільки функція: суб'єкт мовлення, якого читач намагається персоніфікувати» [9, 130]. За чинником автора дослідник пропонує й виокремлювати типи текстів – експресивні та репрезентативні – залежно від того, чи хоче автор виразити своє ставлення і свої емоції, чи повідомити, представити певну інформацію читачеві.

У текстолінгвістиці в цей час тривали пошуки категорії, яку б можна було співвіднести з образом автора. Крім ідеї О. О. Селіванової щодо існування підкатегорії адресантності в межах антропоцентричності, висловлювалися й інші думки стосовно цієї проблеми, дослідники розглядали роль мовця в тексті в межах категорії суб'єктивної модальності (О. М. Назаренко), суб'єктності (Н. С. Болотнова), інтерсуб'єктності (Н. В. Кондратенко) тощо.

В одній з останніх російських монографій виокремлено текстову категорію персональності як визначальну. Автори колективної монографії «Текст V.S. контекст» [15] стверджують, що специфіка художнього тексту полягає саме в тому, що письменник, забезпечуючи читачеві нове пізнання світу, одночасно передає і своє ставлення до зображуваного, організуючи текст особливим чином. Зважаючи на це та виражений антропоцентризм мови, стрижневою категорією тексту потрібно визнати образ автора або категорію персональності. Відповідно до цієї концепції мовлення витлумачено як комунікативну діяльність, центром якої є мовець, суб'єкт мовлення: «Картина світу, змодельована в тексті, пропущена через індивідуальну свідомість автора, що і

визначає імпліцитно або експліцитно виражену присутність суб'єкта мовлення в будь-якому мовленнєвому творі» [15, 48].

Проте роль мовця поступово відходить на другий план, а в текстолінгвістиці домінує підхід, згідно з яким мовець та адресат однаково значущі в комунікативному акті. Так, Н.С. Болотнова зазначає: «Автор і адресат як ключові компоненти єдиної моделі комунікації, пов'язані з породженням і сприйняттям тексту, не лише діалектично злиті, а й «взаємопроникнені» у функціональному та комунікативному аспектах» [4, 165]. Визнання рівнозначності мовця та адресата стало першим кроком до ґрунтовного вивчення ролі адресата та виокремлення відповідної категорії тексту.

У радянській лінгвістиці перше звернення до ролі адресата в комунікативному акті пов'язано зі статтю Н. Д. Арутюнової «Фактор адресата», де з позицій лінгвопрагматики досліджено позицію суб'єкта, який сприймає та інтерпретує отриману інформацію. Дослідниця наголошує на тому, що «інтерпретація твору зумовлена не лише тим, ким та за яких умов її було зроблено, а також і чинником адресата» [1, 358]. Авторка наголошує на відмінності реальної комунікації від художньої, оскільки для останньої характерно те, що «автор не повинен виконувати принцип прагматичної релевантності», а адресат «не схильний приймати на свій рахунок інтенції автора» [1, 382]. З одного боку, роль адресата як інтерпретатора тексту зростає, а з іншого – адресат перебуває в асиметричних, нерівнозначних відношеннях з іншим комунікантом – автором. Автор веде з читачем своєрідну гру, порушує максими спілкування, закони комунікації, але все це слугує створенню особливої художньої реальності, у якій читач повинен пройти власним шляхом, а не рухатись відповідно до авторської настанови. Така свобода, надана адресату-читачу в художній комунікації, найбільшою мірою віддзеркалена в сучасній прозі.

В українському мовознавстві проблему категорії адресата детально розглянула О. П. Воробйова [6]. Це перше комплексне дослідження ролі адресата в художньому тексті, наслідком якого стала концепція, базова для наступних лінгвістичних розвідок адресатності. Приймаючи як основну тезу про те, що скерованість на адресата є ознакою комунікації загалом, О. П. Воробйова визнає загальну адресованість художнього тексту та його окремих компонентів. Вузьке тлумачення адресатності як особливої художньої та комунікативної активності автора становить іманентну характеристику художнього тексту та одне із втілень його антропоцентричності. О. П. Воробйова, вживаючи термін «адресованість», подає таку дефініцію поняття: «властивість тексту як вербального об'єкта, за допомогою якого опрідметнено уявлення про потенційного адресата тексту та про особливості його інтерпретативної діяльності» [6, 22]. Адресованість втілює рецептивний бік читацької присутності в тексті та слугує підґрунтям для когнітивного оброблення та інтерпретації тексту реальним читачем. Авторку концепції цікавить не власне процес художньої рецепції, не взаємодія реального читача і тексту, а те, за допомогою яких мовних і мовленнєвих механізмів, способів, засобів у тексті втілено орієнтацію на читача. Проте вперше в українській лінгвістиці адресатності (в О. П. Воробйової – адресованості) надано статус текстової категорії, що «становить один з найважливіших параметрів текстовості» [6, 32]. Адресованість визначено як іманентну прагмасемантичну категорію тексту, вияви якої в художній комунікації тісно пов'язані з виявами семантичних і семантико-синтаксичних категорій та мають дифузний характер. Категорія адресованості детермінована такими визначальними чинниками, як семіотичний, комунікативно-стилістичний та інтерпретаційний.

Ідея адресатності як текстової категорії (підкатегорії) знайшла своє підтвердження в типології О. О. Селіванової, де представлена «вбудованою до тексту програмою адресованості гіпотетичному читачеві, яка повинна сприяти оптимізації розуміння та інтерпретації тексту реальним читачем» [14, 512]. Відповідно до комунікативно-прагматичного підходу адресат постає як реалізація функції впливу, він виражає здатність текст передавати адресату авторські настанови. На думку А. П. Загнітка, «адресат стає не пасивним споживачем інформації, а активною особистістю, від якої залежить успіх спілкування» [7, 129].

Отже, витлумачення художнього тексту як компоненту комунікативного акту взаємодії автора і читача уможливує використання поняття діалогічності до художньої комунікації. Діалогічний характер текстової комунікації віддзеркалено в рівнозначності комунікативних ролей мовця та адресата. Ми визначаємо окрему категорію адресатності, що пов'язана з вираженням у тексті чинника адресата, та категорію адресантності, що підкреслює паритетність відношень мовця і реципієнта в текстовій комунікації.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – Сер. лит. и яз. – Т. 40. – 1981. – № 4. – С. 356–367.
2. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : [учебник] / Л. Г. Бабенко. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 464 с.

3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : [учебн. пособие] / Н. С. Болотнова. – [3-е изд., испр. и доп]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.
5. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2007. – 288 с.
6. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : [монография] / О. П. Воробьева. – К. : Вища школа, 1993. – 199 с.
7. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : [навч.-метод. посібник] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Юго-Восток, 2007. – 313 с.
8. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
9. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста : [учебн. пособие] / Н. Н. Михайлов. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 224 с.
10. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті : дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Назаренко. – Одеса, 2012. – 20 с.
11. Плеханова Т. Ф. Дискурс-анализ текста : [пособ. для студентов вузов] / Т. Ф. Плеханова. – Мн. : ТетраСистемс, 2011. – 368 с.
12. Радзівєвська Т. Текст як засіб комунікації / Т. Радзівєвська. – К. : НАН України, Інститут української мови, 1998. – 191 с.
13. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Текст V.S. контекст : [коллективная монография]. – Ростов-на-Дону : АкадемЛит, 2012. – 412 с.
16. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н. : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / В. В. Шабуніна. – Дніпропетровськ, 2010. – 220 с.

Summary. The article provides a justification dialogic nature of literary communication. The review of scientific approaches to the literary of communication, emphasized the role of speaker and addressee in the creation and perception of a literary text. Singled out categories of text-based speaker and addressee.

Keywords: dialogic, speaker, addressee, literary communication.

УДК 811.161.2'373.421

О.І. Петрова

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В СИНТАКСИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано класифікації термінів-синонімів, подано класифікацію синтаксичних термінів української мови з функціонально-прагматичних позицій.

Ключові слова: термін, термінологія, синонімія, дублет, варіант, функціонально-прагматичний аспект.

Одним із невирішених до сьогодні питань є проблема наявності синонімії у мові спеціального призначення, проте жоден із варіантів його розв'язання не надає повного уявлення про сутність цього явища. Відомо, що виникнення цієї проблеми пов'язане із особливим статусом термінів, як, з одного боку, елементів, що не відрізняються від елементів лексичної системи мови, здатних вступати у парадигматичні відношення синонімії, антонімії, омонімії та полісемії; з іншого, – як спеціальних назв певних понять, які повинні бути однозначними.

Останнім часом спостерігаємо зацікавленість учених проблемою синонімії термінів, оскільки із стрімким розвитком будь-якої науки, з розвитком її терміносистеми неодмінно відбувається процес переосмислення особливостей того чи того явища, а, отже, і виформування точного тер-